

ДЕЯКІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ГРАМАТИКИ ПРО ПРИСЛІВНИК

У статті розглянуто висвітлення адвербіальної системи української мови німецькомовними граматиками кінця ХІХ- початку ХХ ст. Звернено увагу на процес адвербіалізації та семантичну класифікацію прислівників.

У дослідженні історії українського мовознавства поки що залишається чимало білих плям. До кінця не вивченими, ба навіть не знайомими для широких кіл гуманітаріїв є українські граматики, писані в південно-західній Україні. Однак вони відіграли надзвичайно важливу роль у становленні лінгвістики, оскільки передавали західноєвропейський досвід. Про це може свідчити не лише той факт, що автори тогочасних грамастик навчалися у Відні й були учнями таких відомих учених-славістів, як Ф. Міклошич та В. Ягич, а й те, що вони намагалися описати структуру української мови іншими мовами, зокрема польською та німецькою. В Україні така практика вже

була, пригадаймо, наприклад, латиномовні праці І. Ужєвича та М. Лучкая.

У Галичині опис української мови розпочався з праці І. Могильницького «Відомість о Рускомъ языкѣ», виданої 1829 р., і тривав протягом усього століття. Проте прийнято розмежовувати граматики першої і другої половини ХІХ ст., що зумовлено передусім «особливостями теорії і практики нормування української мови» [5, 316]. До найяскравіших представників галицького та буковинського мовознавства першої половини ХІХ ст. належали І. Могильницький, І. Вагилевич («GrammatykijęzykaMaloruskiego»), Й. Лозинський («Grammatyki języka Ruskiego (Malo-

ruskiego)», Й. Левицького («Граматики языка Русского»), Я. Головацький («Граматики Русского языка»). Серед представників другої половини назвемо М. Осадцу («Грамматика русского языка»), О. Огоновського («Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache»), С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера («Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache») тощо. Праці цих мовознавців були об'єктом студій як українських, так і зарубіжних учених - Г. Мацюк, Ю. Шевельова, Г. Бідера, М. Мозера.

Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей висвітлення прислівника як частини мови в німецькомовних граматах кінця XIX - початку XX ст., знайдених у фондах бібліотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Це такі праці, як «Praktische Grammatik der Kleinrussischen (Ruthenischen) Sprache» (поч. XX ст.) М. Митрофановича, згадані розвідки О. Огоновського (1880 р.), С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1913 р.), «Praktische Grammatik der Ukrainischen Sprache» В. Сімовича (поч. XX ст.). Зазначимо, що перша та остання праці за характером були більше дидактичними (що не применшує їхньої ваги, бо вони містили цінні наукові відомості), друга й третя - суто наукові.

Прислівник як периферійна частина мови не завжди трактувався однозначно. Довго його не сприймали за самостійний клас слів, а відносили до розряду службових. Однак відомості про прислівник містилися ще в античних, ранніх українських (М. Смотрицького та Л. Зизанія) і російських (М. Ломоносова) граматах. Згадують його й досліджувані нами праці.

Так, О. Огоновський докладно розглядає процес адвербіалізації, а отже, й історичні процеси в морфології. Він пише, що серед слов'янських мов українська є найбагатшою на іменниковий адвербіальний словотвір, і виділяє декілька схем утворень прислівника. Перша - номінальні утворення від непрямих відмінків: однини - називного {*гаразд, сила, слід, шкода, страх, кус*}, родового {*вчора, сторчака*}, давального {*долів, долови, долу, домів*}, знахідного {*багато, вельо, дрібку, дурно, живо, хутко*}, орудного {*босаком, верхом, годом-перегодом, пішком, тайком*}, місцевого {*горі, доли, задусь*} та множини - орудного {*вельми, мовчки, крадькома, сидьма*}. Друга - складені імена {*голіруч, доброхіль, шуйбіч, самотужки*}, прийменниково-відмінкові конструкції, однина - родовий {*безперестанку, доволі, донизу, оддалеку, зблизька*}, давальний {*додолу, додолі, подалеку, помалу*}, знахідний {*зуволю, вгору, вкруг, впередь*}, оруд-

ний {*загалом, нароком, повагом, прихопцем*}, місцевий {*вбігці, взадусь, начеку, нашвидку, наразі*}, множина - родовий {*завчередів*}, знахідний {*вряди-годи, завбільшки, навкруги, навпомацки*}, орудний {*по-друзьки, по-людськи, по-руськи*}, препозиційні конструкції зі сполучником (тобто часткою!), зокрема *не*, напр., *небавком, незабаром, неподалець, невроки, пільга*, інші частини мови, що можуть адвербіалізуватися, напр., *байдуже, буцім, мабуть, якраз, коли-не-коли* тощо. У прислівниках *суньголов, стрімголов* імперативні форми сполучені з акузативом [2, 113-18].

Загалом викладена вище система адвербіалізації правильна. Однак іноді О. Огоновський суперечить собі сам. Наприклад, тоді, коли зараховує до непрямих відмінків називний та подає подібні прислівники в називному та знахідному відмінках. Деякі погляди з позицій сучасного мовознавства не зовсім коректні. Зокрема прислівники *добре* і *зле* автор зараховує до *Issing*, (коли це явно *асе. sing.*, на чому наголошував і Ф. Міклошич) та вважає, що вони утворені під впливом польських розмовних лексем *dobrze, zle* замість «правильних» *добри, злі*. Так само не зміг автор розгледіти відмінності між прислівниками *вельми* та *ліжма*. Перший є залишком множини, другий - двоїни. Ці зауваження, проте, не зменшують наукової вартості праці, яка на той час докладно описувала походження прислівника.

По-іншому описує прислівники грамматика В. Сімовича. Автор подає семантичну класифікацію цієї частини мови, виділяє прислівники місця (відповідають на питання *де?, куди?, відки?, відкіля?*), часу {*коли?, як довго?, доки?, поки?*}, способу {*як?*}, причини {*чому?, для чого?, із-за чого?*}, засобу {*чим?*}, заміру {*на що?*}. Тут подано й словотвір прислівників. Зазначено, що вони походять або від імен - іменника та займенника, - або від дієслів. У творенні беруть участь такі суфікси: місця - *де, уди, ки, ечки* (тутки, осьдечки), часу - *ді, ди* {*тоді, тоди*}, способу - *ма, ми* {*лігма, вельми*}. Докладно проаналізовано прислівники відприкметникового походження, чого не було в попередній праці. Зазначено, що вони мають ступені порівняння - другий і третій. Другий твориться за участю суфісів *ше, йїше (іще), йїше (іще)*, а третій - від форм другого з додаванням префікса *най*. Тут зауважено на необхідності розмежування прислівника {*люди говорять голосно*} та прикметника у функції присудка {*співи були голосні*}. Так само, як і О. Огоновський, В. Сімович показує походження відіменникових при-

слівників, зазначаючи, що окремі з них зберігають залишки давнього відмінювання, напр.: *навні* (Loc. sing.), *назверх* (acc. sing.), *вчора* (gen. sing.), *нині* (Loc. sing.), *бігцем* (instr. sing.), *навгад* (acc. sing.), *навмання* (instr. sing.) і под. До віддієслівних В. Сімович відносить лексеми *було*, *бувало*, *бува* (*я читав було*), *бодай*, *нехай*, *най*, *хай*, *би* [3, 140-143]. Звісно, з останньою думкою теперішнє мовознавство не погоджується, зараховуючи такі «віддієслівні прислівники» до класу часток.

Докладний опис прислівника подає й М. Митрофанович. Прислівник, пише він, служить для ближчого пояснення дієслова, прикметника чи іншого прислівника і може відповідати на запитання:

- а) де?, куди?, звідки? - локальні прислівники;
- б) коли?, доки?, поки? - темпоральні прислівники;
- в) як? - модальні прислівники;
- г) чому?, для чого?, нащо? - каузальні прислівники.

Отож у самому визначенні прислівника автор подає й семантичні розряди. Далі він пише, що деякі іменники разом із прийменниками можуть набувати адвербіального значення. А походять вони як від займенникових основ, так і від деяких форм імен (іменників, прикметників або числівників).

Серед відзайменникових прислівників він виділяє демонстративні *{туда, ту, доти, осьдека, тогда, оттіль, так, авжеж, аякже, тому, того, нато}*, релятивні (*куда, где, доки, коли,*

як, чому, нащо), питальні (*куда?, де?, поки?, когда?, докіль?, як?, чи?, абощо?, чого?, пощо?*) та неозначені (*кудабудь, гдесь, будьвітки, всюда, когдась, инді, поки що, уже, еще, инакше, не, ні, для чогось, по щось*). Із сучасного погляду деякі зазначені лексеми належать до класу займенників чи часток.

До іменникових належать ті прислівники, що утворені від форм непрямих відмінків з прийменником чи без нього. Ще зазначено, що більшість відприкметникових прислівників має три ступені, а деякі числівники (порядкові та збірні) також набувають адвербіального значення [1, 86-90].

Прикро було довідатися, що фундаментальна (як на той час) граматики С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера не має відомостей про прислівник як окрему частину мови. Лише в розділі «Синтаксис» автори розглядають його разом із частками. Зокрема до прислівників вони відносять лексеми *так, було, бува, бувало, нехай, хай, най, бодай, чи, би, не, ні*. Ці слова, як зазначено, визначають зміст не лише предиката, а й усього речення. До поданих лексем автори застосовують терміни *Adverb* (прислівник), *Partikel* (частка) [4, 527].

Поза нашою увагою залишилися як польсько-мовні граматики, так і багато українських, які б дали ширшу картину бачення адвербіальної системи тогочасними мовознавцями. Такі дослідження, сподіваємося, будуть проводитися і відносно певних граматичних категорій, явищ, і комплексно.

1. *Mitrofanowicz M.* Praktische Grammatik der Kleinrussischen (Ruthenischen) Sprache.- Wien; Pest; Leipzig [б.р.] - 184 S.
2. *Ogonowski E.* Praktische Grammatik der Kleinrussischen (Ruthenischen) Sprache.- Lemberg, 1880.- 244 S.
3. *Simowycz W.* Praktische Grammatik der Ukra'inischen

Sprache.- Wien; Leipzig [б.р.] - 224 S.

4. *Smal-Stockyj S., Gartner T.* Grammatik der Ruthenischen (Ukra'inischen) Sprache.- Wien, 1913.- 550 S.
5. *Мацюк Г.* Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.).- Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. - 373 с

I. *Datsenko*

SOME WEST-UKRAINIAN GRAMMARS ABOUT THE ADVERB

The adverbial system of Ukrainian language in the German grammars is analyzed in the article. The word building and the semantic classification of adverb are investigated.